

УДК 167.7: 17.025

А. В. Матвійчук

*Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука (м. Рівне)*

ПРИНЦИПИ ТА ПАРАДИГМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ ЯК ІДЕЙНА ОСНОВА ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ

Екологічне знання нині постає як складний науковий та соціокультурний феномен. Серед іншого, це відкриває можливості до залучення принципів та парадигм екознання для обґрунтування нової галузі знання – екологічна деонтологія.

Ключові слова: екологічна деонтологія, екологічне знання, глобальні проблеми сучасності.

Постановка проблеми. Досвід останніх десятиліть показує, що вирішити завдання екологізації діяльності сучасної людини наявними нині засобами не можливо – особливо у ситуації нестабільних політичних систем та економік. Здобуті наукою екологічні знання (зокрема, про небезпеки для Природи та самої людини від форм та способів, в які вона здійснює свою життєдіяльність) досі не перетворилися у стійкі переконання екологічного характеру та не втілилися у відповідну (і масову) людську практику – попри всі зусилля науковців-екологів і зелених громадських активістів та політиків. Саме тому ми послідовно обстоюємо думку, що засобом реальної екологізації предметно-практичної діяльності людини, зокрема матеріального виробництва та усієї суспільної практики могла б стати нова дисципліна, яку ми визначили як екологічна деонтологія, тобто наука про належне у поведінці людини (в тому числі професійній) з точки зору дотримання екологічних вимог [10; 11; 12]. Ця нова наукова галузь, з одного боку, надаватиме можливість раціонально-критичного та морально-аксіологічного осягнення тих проблемних ситуацій, що несуть загрози самому факту людського існування, а з іншого – відкриватиме можливість змін у світогляді сучасної людини, тобто нового ціннісного наповнення та нових загальноприйнятих і дієвих, екологічних за змістом стандартів поведінки людини з довкіллям та у довкіллі.

Теоретичною основою нашого дослідження є напрацювання вітчизняних та зарубіжних філософів і науковців, у центрі дослідницької уваги яких знаходиться феномен екологічного знання. Варто зазначити, що екологічна проблематика ґрунтовно досліджується представниками київської філософської школи – тут необхідно згадати таких мислителів як-от Т. Гардашук, М. Голубец, Н. Депенчук, Ф. Канак, М. Кисельов, В. Крисаченко, І. Круть, В. Лук'янець, Д. Микитенко, В. Хорошилова тощо. Вагоме значення для розуміння статусу сучасних екологічних досліджень, а також підставою для аналізу особливостей структурної організації екологічного знання, його методологічного та понятійно-термінологічного апарату мають праці закордонних авторів. Тут доречно виділити групу російських авторів, які активно працювали або працюють в означеному предметному полі, а саме: І. Бестужев-Лада, А. Гіляров, Е. Гірусов, В. Данілов-Данільян, В. Дьожкін, М. Моїсеєв, Ю. Олейников, М. Реймерс, І. Фролов. Водночас, принципове значення для розуміння екологічного знання мають праці таких всесвітньо відомих авторів як-от Е. Вілсон, А. Гор, Р. Даждо, Е. Кірк, Р. Кіркман, К. Лоренц, К. М. Маєр-Абіх, Ю. Одум, В. Хьосле. Праці вказаних вітчизняних та зарубіжних науковців сприяли формуванню глибокого розуміння феномену екологічного знання, детермінації принципів та специфіки його структурної організації, а також допомогли визначити його змістовні та функціональні особливості, які, на наш погляд є визначальними для розвитку екологічної деонтології. Отож, в рамках представленого увазі читача матеріалу ми маємо на меті, по-перше, окреслити генетичний зв'язок екологічної деонтології та екологічного знання, а по-друге, вказати принципи та парадигми екологічного знання, які, на наше переконання, матимуть фундаментальне значення для екологічної деонтології.

Виклад основного матеріалу. Позачасова актуальність звернення до екологічного знання, на наше переконання детермінується самою суттю екологічної проблематики, що полягає у неузгодженості між тим рівнем перетворення та охорони природи, який є природно-історично необхідним у процесі вирішення поставлених перед суспільством завдань соціально-економічного та науково-технічного прогресу, і наявним рівнем урахування об'єктивних зв'язків та закономірностей природи, яку суспільство реально демонструє у своїй діяльності на сучасному етапі свого розвитку [20]. Отож, з означеного вище випливає, що людина приречена на осмислення відношення «Людина – Природа» та на пошук оптимальної форми та способу його реалізації. Людина зобов'язана вибудовувати свою життєву стратегію із врахуванням законів природи (фактично екологічних законів). Своєю чергою, рівень реального дотримання законів природи – фактична екологічна поведінка, очевидно дає нам уявлення про здатність людини

виконувати свої екологічні обов'язки та дотримуватися екологічних імперативів у предметно-практичній діяльності.

Вихідною тезою нашого дослідження є те, що екологічне знання ми розглядаємо як результат пізнавальної діяльності людини (або просто життєдіяльності індивіда), що є реакцією суб'єкта пізнання на довкілля (природне навколишнє середовище). Екологічне знання утворюється складною системою різних структурованих сукупностей фактів, закономірностей, теоретичних побудов, відображень, що сприяють цілісному уявленню про навколишнє середовище та місце людини в природі. При цьому в структурі екологічного знання можна виділити ненаукову компоненту (неявне, передумовне, особистісне та емоційне екологічне знання) та наукову компоненту – екологічна наука, що має багаторусну конструкцію, кожний рівень якої спирається на низку традиційних екологічних дисциплін.

Одразу зауважимо, що екологічна наука передусім орієнтована на продукування об'єктивного знання про довкілля, намагається адекватно відображати сутність реальних зв'язків і відношень та глибинні причинно-наслідкові залежності об'єктів світу, що оточує людину. Природно, що екологічна наука прагне здійснювати пізнавальну активність на підставі точних методів встановлення, відбору, узагальнення та організації фактичного матеріалу. Структурно сучасне екологічне наукове знання являє собою комплекс взаємопов'язаних наукових дисциплін та напрямів, диференціація яких визначається окремими феноменологічними, субстанційними, гносеологічними, прагматичними та іншими чинниками або їх комбінацією. Не дивно, що український філософ Валентин Крисаченко екологію визначив як науку полісимфонічну та мультиспрямовану [8, с. 17].

Щодо ненаукової компоненти екологічного знання (та її окремих родів), то вони є фактичним результатом активного відношення людини до світу та колективно-суспільного буття людини в світі. Як відзначає український дослідник Іван Чорноморденко, джерелом наукових знань є спостереження, експеримент, моделювання, теоретичні дослідження, натомість позанаукові знання своїм джерелом мають особистісні якості їх творців: чи то одкровення (релігія), чи то фантазію та уявлення (міфологія), самовираження особистості в художньо-образній формі естетичних ідеалів (мистецтво), або те чи інше поєднання зазначених якостей. Науковець акцентує увагу на тому, що позанаукове знання може поставати як знання міфологічні, релігійні, мистецькі, магія, пам'ять, досвід, майстерність тощо. При цьому вони відкриті, адже постійно наповнюються модифікованими рефлексіями (значеннями та смислами). Позанауковим знанням притаманна багатокодовість смислів та значень. Водночас позанаукові знання завжди мають яскраво виражену гуманітарну природу та виступають своєрідним відображенням ідеалів, сенсів, норм людського буття [21].

Остання теза, для нас має велике значення, адже ми розглядаємо екологічне знання як фундамент для екологічної деонтології, метою якої є формування нової, більш гуманістичної та екологічної за змістом свідомості сучасної людини. Разом з тим, оскільки свідомість людини, як специфічна форма відображення дійсності, пов'язана з психікою, абстрактним мисленням, світоглядом, які серед іншого, апелюють до поза наукових форм знання, ми не можемо не брати їх до уваги у прагненні змінити свідомість сучасної людини. У цьому контексті показовою є думка російського дослідника Володимира Борисєнкова, який переконаний, що сучасна освіта (очевидно один з найбільш ефективних способів формування свідомості людини – А. М.) вже підійшла до межі у частині експлуатації раціональних можливостей людини. Натомість емоційно-вольова сфера людини (зміст якої, передусім, формують позанаукові знання – А. М.) залишається мало задіяною, але саме вона є найважливіший резерв підвищення ефективності навчально-виховного процесу [5].

Розвиваючи цю думку, можемо стверджувати, що ступінь засвоєння наукових екологічних знань прямо залежить від наявності неявних та передумовних екологічних знань, а також від глибини особистісного та емоційного екологічного знання. З цього випливає необхідність створення передумов для заохочення та здійснення особистістю внутрішньої інтелектуальної та емоційної діяльності щодо осмислення екологічного досвіду людства (зокрема, шляхом вивчення досвіду різних народів щодо вирішення тих або інших локальних екологічних проблем). Напевно, що самостійне емоційне осягнення та переживання різних аспектів сутності відношення «Людина – Природа» сприятиме формуванню внутрішніх екологічних імперативів (в тому числі для професійної діяльності). Означений нами підхід, до слова, узгоджується із позицією автора поняття «деонтологія» Дж. Бенґама, який свого часу твердив, що завдання деонтології надати соціальним мотивам усю силу мотивів особистісних.

Отже, підсумовуючи усе вище вказане можемо констатувати, що специфічні риси та статусні особливості екологічного знання сприяли народженню безлічі екологічно зорієнтованих філософських ідей та принципів, які нині об'єднані поняттям «екологізм».

Воно трактується як різновид світогляду та ідеології, що становить опозицію «модерністському» механістичному світогляду, який має на меті редукцію складних природних процесів до простих його складових. Як відзначає Тетяна Гардашук, в основі екологізму лежить органістичний світогляд, створенню якого сприяє екологія [1, с. 51]. Разом з тим паралельно з поняттям «екологізм» у західній та, віднедавна, у вітчизняній спеціальній літературі набуло поширення поняття «інвайронменталізм». Суть останнього визначається соціальним оптимізмом та переконанням, що для розв'язання сучасних екологічних проблем необхідно передовсім вдосконалити управлінські підходи у сфері природокористування, заохочувати раціональне використання ресурсів та впровадження «зелених» технологій, що збалансує специфічний характер цінностей сучасного суспільства споживання. На підставі спеціального аналізу означених понять Тетяна Гардашук вказує на те, що нині науковців, які опікуються вирішенням проблем екологічного характеру – екологів, можна поділити на два протилежні табори: 1) антропоцентричних інвайронменталістів, фактично технократів, «менеджерів ресурсів», але нового екологізованого характеру; 2) «не-антропоцентричних» радикальних інвайронменталістів, які апелюють до таких понять як «повага до природи», «солідарність почуттів» та «солідарність інтересів» [1, с. 51-61]. На наше переконання, протиставлення цих двох підходів містить певну методологічну помилку, яка на практиці оформилася у серйозну проблему.

В обґрунтування такого підходу, дозволимо собі згадати результати останнього дослідження, Екологічної програми ООН – «21 Issues for the 21st Century» [23]. Саме у цьому рейтингу найбільш важливих проблем, пов'язаних із збереженням глобального навколишнього середовища третю позицію посіла проблема переформотування зв'язків та взаємодії науки та політики. Експерти ООН вказують на те, що вирішення глобальних проблем не можливе без ґрунтовних екологічних знань, що відкривають суть екологічних проблем. Важливо, аби ці знання не були лише надбанням науковців, але й були доступні широкому загалу – передусім тим, хто безпосередньо ухвалюватиме принципові рішення щодо, наприклад, боротьби зі зміною клімату, зупинення масштабних вирубок лісів, подолання дефіциту якісної води, обмеження промислового вилову риби у світовому океані, тощо. Показово, що на думку експертів Екологічної програми ООН провина щодо відсутності діалогу між носіями екологічних знань та ідей і тим, хто ухвалює політичні рішення є взаємною. Більше того науковцям дорікають дистанційованістю від широкої громадськості [23, с. 10]. Зрештою, така ситуація серйозно ускладнює забезпечення екологічною інформацією політиків та зацікавлених сторін у моменти, коли вирішення екологічних проблем вимагає більше ніж коли-небудь, наукових результатів з високим рівнем прозорості, доступності, надійності та легітимності. Гадаємо, що означений розрив між науковцями, широкою громадськістю та політиками можна, у тому числі, пояснити протиставленням різних інтелектуальних екологічних традицій: антропоцентричних інвайронменталістів та радикальних інвайронменталістів. Хоча, на наше переконання, вдосконалити управлінські підходи у сфері природокористування та здійснити екологізацію економіки, чого прагнуть перші, не можливо без засвоєння екологічної ідеології та етики, що вимагають другі.

Подолати цей розрив покликана екологічна деонтологія, яка одним із своїх завдань матиме формування комплексу особистих та професійних вимог до діяльності людини, основу яких становитимуть екологічні принципи та парадигми. Тобто принциповою змістовною відмінністю запропонованої нами екологічної деонтології має стати не лише фіксація розриву між належним (з екологічної точки зору) та фактичним у процесі здійснення людиною предметно-практичної діяльності у природі та з природою, але передусім пошук та формалізація способів подолання цього розриву або дисгармонії відношення «Людина – Природа». Щодо екологічного знання, то його принципове значення для розвитку екологічної деонтології походить зокрема з того факту, що екознання має своїм предметом речі, явища та процеси (наприклад, екосистеми, екологічні відношення та закони), що мають для людини онтологічне значення. Це, на наш погляд, відкриває можливості залучати принципи та парадигми екологічного знання (із певними застереженнями) у сферу гуманітарного знання, зокрема для обґрунтування належної поведінки людини у процесі предметно-практичної діяльності. Отож спираючись на екологічне знання спробуємо сформулювати низку принципів, які, на наше переконання, матимуть фундаментальне значення для екологічної деонтології (тобто йдеться про перспективу обґрунтування системи норм та вимог екологічного плану). До того ж обґрунтоване, логічне та змістове визначення вихідних положень є обов'язковою передумовою розвитку будь-якої теорії, а самі принципи мають фундаментальний характер для здійснення практичної діяльності на підставі положень цієї теорії.

Принцип пріоритету живого. Екологічне знання сприяло виникненню та утворенню загальної тенденції в сучасній науці ставити живе в центр світобудови. Очевидно

вихідними для означеної тенденції необхідно визнати міркування Альберта Швейцара та Володимира Вернадського. Суть принципу пріоритету живого полягає у визнанні життя (в усіх його формах) найвищою цінністю, що постає наскрізним виміром усіх без винятку природних та соціальних утворень та визначає необхідність співвідносити будь-яке рішення або дію із інтересами життя як особливого соціоприродного феномену. При цьому ми виходимо з того, що «оскільки життєдіяльність людини і суспільства в цілому немислима поза живої природи (біосфери), то свідомі істоти, створюючи умови для свого розвитку, повинні турбуватися про збереження необхідних біогенних констант» [15, с. 97-98]. З іншого боку, принцип пріоритету живого перегукується із ідеями, які американський еколог Баррі Коммонер артикулював у вигляді загальних екологічних законів, що увібрали в себе методологічний досвід екологічного знання [7]. Дозволимо собі їх згадати із певними коментарями, що вказуватимуть на зв'язок законів Коммонера із принципом пріоритету живого: 1) усе пов'язане з усім, отже маємо право стверджувати, що не можна одним життям нехтувати заради іншого; 2) усе повинно кудись подітися, тобто визнання системи замкненого кругообігу речовин, що становить основу стабільного існування біосфери, своєю чергою є додатковим стимулом особливого ставлення до кожного елемента біосфери; 3) природа знає краще, з чого випливає належність дбайливого ставлення до екосистем та всіх її елементів; 4) ніщо не дається дарма, що змушує нас вкрай зважено підходити до всякої новації в межах існуючих екосистем. Зважаючи на вище вказане переконані, що принцип пріоритету живого має потенціал стати основою деонтологічних вимог до різного роду видів предметно-практичної діяльності, що своєю чергою мають виконувати функцію запобіжників від непродуманих дій у повсякденному житті.

Принцип коеволюції. Означений принцип формується на підставі поняття, яке у загальнонауковий обіг залучене саме з екологічного знання. Як вказує український знавець екологічної проблематики Микола Кисельов, поняття «коеволюція» на загал використовується для позначення механізму взаємопов'язаних змін фрагментів цілісної системи, що розвивається. При цьому термін має полісемантичний характер, що надає йому статусу загальнонаукового поняття. Так, за Кисельовим, основні напрями його застосування: а) у біології, в процесі осмислення механізму ускладнення організації та взаємозалежної еволюції живих систем на макро- та молекулярно-генетичному рівнях; б) як позначення процесу взаємозалежного розвитку людини та біосфери; в) як уособлення синтезу й організації знання в філософії та методології науки; г) як механізм цілісної генно-культурної еволюції у теоретичних побудовах сучасної соціобіології [1, с. 128-129]. Окремо Кисельов наголошує, що принцип коеволюції набув великого поширення в процесі дослідження системи «природа – людина – суспільство» та глобально-еволюційної проблематики.

Своєю чергою, дозволимо собі додати, що екологічне знання наочно показує, що попри стрімко набутий людиною статус глобального чинника біосферних змін, залишається доволі значний простір для її «безболісного» співіснування з іншими формами живого. Кожна з них – включно із людиною, може займати свою особливу нішу, існувати у своєму життєвому просторі на власному біологічному субстраті та, водночас, співіснувати із іншими формами життя. Зрозуміло, що людина має при цьому беззаперечну перевагу, адже на певному етапі може швидко та масштабно розширювати свій життєвий простір. Втім практика тисячолітньої взаємодії людини та Природи доводить, що такі дії рано чи пізно призводять до конфлікту, а згодом до відчутних криз відношення «Людина – Природа». Натомість, ті народи, які у своїй предметно-практичній діяльності повсякденно та послідовно культивують принцип коеволюції (співіснування та співрозвитку) у відносинах із довкіллям (що наприклад характерно для східних народів [19]) досягають більшого рівня гармонії відношення «Людина – Природа». Отже безперечно принцип коеволюції має бути віднесений до фундаментальних для екологічної деонтології як науки, що, у тому числі, на його підставі, формуватиме систему екодеонтологічних вимог особистого та професійного характеру.

Принцип екологічного оптимуму. Для розуміння сенсу цього принципу, дозволимо собі нагадати, що екологічна ситуація у багатьох регіонах Землі істотно погіршилася під впливом антропогенних чинників. При цьому сумна палітра екологічної кризи складається з нескінченної кількості регіональних екологічних проблем та катастроф. З іншого боку, нині сформувався переконання, що реальним рухом до вирішення глобальних проблем є систематичні дії щодо вирішення конкретних екологічних проблем. Означена теза викристалізувалася у всесвітньо відомому гаслі зелених «Думай глобально – дій локально!». Постає питання, якою має бути ця діяльність? Переважно говориться про раціональне використання ресурсів та охорону природи [наприклад: 14; 18; 16], рідше – про проблему ресурсовідновлення та природовідновлення [зокрема: 2; 13; 17]. Між тим, на наше переконання, досягнення оптимального з точки зору екологічних

законів (законів природи) характеру предметно-практичної діяльності людини вимагає передусім розвитку саме ресурсо-відновлювального підходу, який передбачає використання природних ресурсів із урахуванням перспектив розвитку екосистем, з яких вони вилучаються. Іншими словами, екологічно вмотивоване природокористування вимагає звернення до принципу екологічного оптимуму, який ми формулюємо у такий спосіб: «Всяка дія екологічно виправдана та оптимальна, якщо переваги одного виду не ведуть до небезпечної мінімізації природних умов іншого виду».

Принцип здорового (конструктивного) екологічного егоїзму. Оскільки будь-яку раціональну людину цікавить максимізація власного індексу соціальних благ, предметно-практична діяльність має здійснюватися з урахуванням того факту, що екологічна безпека та здорове довкілля належать до таких благ. Нехтування цим фактом зрештою призводить до мінімізації соціальних благ, погіршення душевного та фізичного самопочуття. Це перша важлива теза для розуміння принципу здорового екологічного егоїзму. Друга ж полягає в тому, що сьогодні людство зіштовхнулося з реальною загрозою критичної мінімізації екологічних благ, що відчуває практично кожна людина (мало не щоденно стикаючись із забрудненими повітрям та водою, сумнівної якості продуктами харчування тощо). Відтак життєдіяльність людини спрямована у майбутнє (те, що прийнято називати сталим розвитком) не можлива без належного, шанобливого ставлення до законів природи. Це напевно передбачає їх ґрунтовне знання, засвоєння на рівні життєвих переконань та послідовне їх дотримання у життєвій практиці, тобто використання в якості обов'язкових норм поведінки. Таким чином, маємо підстави стверджувати, що норми екологічно належної поведінки (екодеонтологічні норми) обґрунтовані самою Природою, а необхідність їх дотримання, у тому числі, може бути мотивована егоїстичними міркуваннями забезпечення екологічної безпеки та здорового довкілля як онтологічного фундаменту людського буття. Отже людина приречена дбати про природу.

У процесі осмислення екологічного знання як теоретичного та методологічного фундаменту екологічної деонтології не можемо пройти повз теми парадигмальних установок, що детермінуються екознанням, його специфічними рисами та статусними особливостями. Наша увага до екологічних парадигм зумовлена тим фактом, що за визначенням парадигма виступає свого роду моделлю постановки проблем та їх вирішення, задає форми осмислення та способи впорядкування предметності навколишнього світу [9, с. 11].

Нова екологічна парадигма. Надзвичайну вагу для створення ідейного фундаменту екологічної деонтології, на наш погляд, має нова екологічна парадигма (New Environmental/ Ecological Paradigm). Нині ця парадигма пропонується в якості основи нової суспільної моделі та вихідного положення гармонізації відношення «Людина – Природа». Як відзначає українська дослідниця Тетяна Гардашук, нова екологічна парадигма за своєю суттю це не стільки новий науковий конструкт, який дозволяє описувати та пояснювати «нову соціальну реальність», тобто реальність екологічних криз та потенційних меж екологічного зростання, зміни ціннісних орієнтацій суспільства тощо, а концепт, який акумулює, інтегрує нову систему цінностей і приписує відповідні взірці поведінки для політичної еліти і широких верств населення задля збереження природи та права людини на чисте, безпечне довкілля [1, с. 21]. Характерними рисами цієї парадигми є заперечення тези людської виключності, а також ґрунтованість на постматеріальних (нематеріальних) цінностях, тобто тих цінностях, що охоплюють особистісні, естетичні та інтелектуальні сторони людського життя, передбачаючи співіснування колективізму з толерантністю щодо індивідуального вибору. Отже, фактично, нова екологічна парадигма – це спрямованість на гармонію: між людиною і природою, між індивідуальними та колективними інтересами, між світом матеріальним та духовним. Це ідея балансу інтересів (або в екологічній термінології – екосистемної рівноваги). Саме тому, дана парадигма (та її гармонійний посил) має принципове значення для екологічної деонтології.

Парадигма сталого розвитку. Для екологічної деонтології фундаментально важливою є парадигма сталого розвитку (sustainable development), який прийнято розуміти як гармонійний, збалансований, безконфліктний прогрес усієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу), коли у процесі неухильного інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо захисту та турботи про довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками [3; 4].

При цьому парадигма сталого розвитку має очевидний екологічний аспект. Тема розвитку звертає нас до майбутнього та визначає необхідність вирішувати завдання

підвищення індивідуального та суспільного добробуту у поєднанні з турботою про забезпечення ресурсної бази цього добробуту у коротко- та довготерміновій перспективі. Парадигма сталого розвитку прямо вказує на обов'язок захисту та збереження біологічного розмаїття та підтримки найважливіших екологічних процесів та життєзабезпечення екосистем нашої планети, адже без цього годі сподіватися на гармонійний, збалансований, безконфліктний прогрес усієї земної цивілізації. Стратегічною метою сталого розвитку очевидно є перехід від структури економіки, заснованої на нестримній та нераціональній експлуатації природних ресурсів, до економіки інноваційного типу, що заснована на знаннях (екологічних, зокрема). Водночас, через призму сталого розвитку нових підходів потребує вирішення проблем: 1) оцінювання природних ресурсів та природного капіталу; 2) створення інноваційного інструментарію для управління природокористуванням; 3) розроблення та запровадження системної (економічної та правової) мотивації до організації ефективної переробки та утилізації різного роду відходів життєдіяльності людини; 4) забезпечення макроекономічного обліку в еколого-економічній системі; 5) здійснення еколого-економічного моделювання на локальному, регіональному та глобальному рівнях для прийняття зважених управлінських та економічних рішень [22]. Зрештою, не буде перебільшення сказати, що парадигма сталого розвитку спонукає до переосмислення наявних теоретичних та практичних підходів до розбудови соціальної, політичної та економічної сфер. Фактично стратегія сталого розвитку поступово стає теоретичною і методологічною основою для планування та реалізації усіх галузевих стратегій в рамках глобальної стратегії соціального розвитку.

Між тим, парадокс нашої сучасності полягає у тому, що навіть попри реальне передчуття глобальної катастрофи людина не припиняє своєї само- та довілляруйнівної діяльності. Закони природи систематично та системно порушуються, а принцип виживання (індивідуального чи цивілізаційного самозбереження) не набув статусу фундаментального та вихідного для предметно-практичної діяльності людини. Означена ситуація зумовлює необхідність спеціального звернення до морально-етичної та аксіологічної сторони буття людини та соціуму. Адже ми чітко усвідомлюємо, що реалізація вимог екологічної деонтології можлива лише у разі зміни ціннісних орієнтацій людини та розроблення нових екологічних за змістом принципів господарювання (екологічна економіка), формування нових правових норм (екологічне законодавство) та соціальних інститутів (громадянське суспільство, екологічні рухи). Означені теми є визначальними для наших подальших пошуків.

Висновки. Викладений вище матеріал дає підстави нам стверджувати, що до концептуальних основ екологічної деонтології належить система екологічного знання та певні екологічні принципи та парадигми, які генетично визначені специфікою даного знання. Специфічність ця проявляється і у предметному полі екознання, і у методологічному апараті, і в структурній його організації. В сумі це визначає інтенсивний розвиток екологічного знання, що передусім стимулюється наявністю значущої інтелектуальної мети – всебічне пізнання відношення «Людина – Природа».

Водночас ми є свідками того, що специфічні риси та статусні особливості екознання сприяли народженню значної кількості екологічно зорієнтованих філософських ідей та принципів, які нині об'єднані поняттям «екологізм», що застосовується для позначення сучасного різновиду екологічного за характером світогляду. Зважаючи на вказане, в рамках запропонованої нами екологічної деонтології ми вбачаємо за необхідне узагальнення системи екологічних знань з метою надання їм ціннісного характеру та імперативного значення, що стане передумовою формування комплексу екологічно визначених принципів, норм та правил, якими має керуватися людина у своїй предметно-практичній діяльності. Іншими словами, одним з важливих результатів опанування людиною (учнем, студентом, майбутнім професіоналом) екологічної деонтології має стати формування системи екодеонтологічних знань та екологічних компетенцій, змістовною передумовою яких є екологічне знання, зокрема принципи та парадигми ним визначені: принцип пріоритету живого, принцип коеволюції, принцип екологічного оптимуму, принцип здорового (конструктивного) екологічного егоїзму, парадигма сталого розвитку та нова екологічна парадигма.

Бібліографічні посилання:

1. Гардашук Т. В. Концептуальні параметри екологізму [Текст]: [Моногр] / Т. В. Гардашук; НАН України. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – К. : Парапан, 2005. – 196 с.
2. Дёжкин В. В. Экология природовозрождения (заметки о восстановительном природопользовании). / В. В. Дёжкин, В. В. Снакин, Л. В. Попова // Использование и охрана природных ресурсов в России. – 2007. – № 4. – С. 3–11.
3. Дэйли Герман. Ради общего блага / Герман Дэйли, Джон Кобб; перевод на русский язык (под редакцией А. Ю. Ретеюма и П. И. Сафонова). – М. : Российское отделение ISEE, 1994. – 323с.

4. Дэйли Герман. Оценивая нашу Землю. Экономика, экология, этика / Герман Дэйли, Кеннет Таунсенд; перевод на русский язык (под редакцией А. Ю. Ретеюма и П. И. Сафонова). – М. : Российское отделение ISEE, Москва, 1994. – 268 с.
5. Борисенков В. П. Вызовы современной эпохи и приоритетные задачи педагогической науки / В. П. Борисенков // Педагогика – 2004. – № 1. – С. 3–10.
6. Кисельов М. Концепція «єдиної науки»: філософсько-методологічний аспект / Микола Кисельов // Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В. І. Шинкарука та сьогодення (до 80-ліття від дня народження). Частина 1. // 36. наук. праць. Філософські діалоги'2010. – К., 2010. – С. 122–138.
7. Коммонер Б. Замыкающийся круг: природа, человек, технология. [Текст]: [Моногр] / Б. Коммонер – Л. : Гидрометеиздат, 1974. – 279 с.
8. Крисаченко В. С. Людина і біосфера: основи екологічної антропології. [Текст]: [Моногр] / В. С. Крисаченко // Міжнародний фонд «Відродження» – К. : Заповіт, 1998. – 687 с.
9. Кун Томас. Структура научных революций [Текст]: [Моногр] / Томас Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 290 с.
10. Матвійчук А. В. Деонтологічний аспект екологічного знання / А. В. Матвійчук // Мультиверсум. – 2006. – Вип. 59. – С. 39–44.;
11. Матвійчук А. В. Світоглядно-методологічний потенціал екологічної деонтології. // Мультиверсум – 2009. – Вип. 82. – С. 223–231.;
12. Матвійчук А. В. Екологічна деонтологія: філософсько-методологічна концепція / А. В. Матвійчук // Нова парадигма: [журнал наукових праць] – 2010. – Вип. 92. – С. 12–20.
13. Матвійчук О. В. Відновлювальна концепція еколого-економічного оцінювання використання водних ресурсів / О. В. Матвійчук // Схід. – 2010. – № 3 (103) – С. 23–28.
14. Олейников Ю. В. Экологическое взаимодействие общества с природой (филос. анализ). [Текст]: [Моногр] / Ю. В. Олейников, Т. В. Борзова. – М. : РГСУ, 2008. – 460 с
15. Олейников Ю. В. Экологические ограничения бытия общества / Ю. В. Олейников // Философия и общество – 2008. – № 3. – С. 90–108.
16. Попова О. Ю. Економічні механізми забезпечення екологічної спрямованості розвитку суб'єктів господарювання [Текст]: [Моногр] / О. Ю. Попова – Донецьк: ДВНЗ ДонНТУ, 2011. – 430 с.
17. Снакин В. В. Глобальный экологический кризис: ресурсный и эволюционный аспекты / В. В. Снакин // Век глобализации – 2010. – № 2. – С. 105–114.
18. Соловій І. Екологізація економіки: нагальні вимоги перебудови стратегій, політики, інституцій та поведінки. Україна і світ: прагнення змін [Текст]: [Моногр] / Ігор Соловій / Відп. ред. Наталія Висоцька. – К. : ДУХ І Літера, 2010. – 448 с.
19. Степин В. С. Глобализация и диалог культур: проблема ценностей / В. С. Степин // Век глобализации. – 2011. – № 2. – С. 8–17.
20. Субботина И. В. Экологизация науки и образования: социально-философские аспекты: автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата философских наук: спец. 09. 00. 11 «Социальная философия» / Ирина Владимировна Субботина – Пятигорск, 2010. – 25 с.
21. Чорноморденко І. В. Знання наукове і ненаукове. / І. В. Чорноморденко // Нова парадигма – 2004 р. – Вип. 40 – С. 144–156.
22. Costanza R. Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability / Costanza Robert.- Columbia University Press, New York, 1991.- pp.. 1-20.
23. UNEP, 2012. 21 Issues for the 21st Century: Result of the UNEP Foresight Process on Emerging Environmental Issues. // United Nations Environment Programme (UNEP) – Nairobi, Kenya, 56 pp.

Матвійчук А. В. Принципы и парадигмы экологического знания как идейное основание экологической деонтологии.

Екологічне знання сьогодні представляється як складний наукий і соціокультурний феномен. Среди прочего, это открывает возможности для привлечения принципов и парадигм эконнания для обоснования новой отрасли знания – экологическая деонтология.

Ключевые слова: экологическая деонтология, экологическое знание, глобальные проблемы современности.

Matviychuk A. Principles and paradigms of the ecological knowledge like ideological basis of the ecological deontology.

Ecological knowledge now appears as a complex scientific and socio-cultural phenomenon. Among other things, it opens up opportunities to bring the principles and paradigms of the ecological knowledge to support a new branch of science – ecological deontology. This new scientific branch creates new opportunities for rational-critical moral and axiological understanding of problematic situations that endanger the very fact of human existence. At the same time, ecological deontology contributes real transformations of modern man, creates of new value orientations and environmental standards of human behavior with the environment.

Purpose of this article: 1) define the genetic relationship between ecological deontology and environmental knowledge; 2) specify principles and paradigms of ecological knowledge that are fundamental to ecological deontology.

Ecological knowledge are formed by complex system of different structured set of facts, laws, theoretical constructs, mappings that promote a holistic understanding of the environment and man's place in nature. In the structure of ecological knowledge can distinguish unscientific component (implicit, personal and emotional ecological knowledge) and scientific component – environmental science with tiered structure, each level of which is based on a number of traditional ecological disciplines. The materials show that ecological knowledge is developing rapidly. This is due to the presence of significant intellectual goal – comprehensive understanding attitude «Man – Nature».

Specific structure and content features of the ecological knowledge contributed to the birth of a large number of environmentally oriented philosophical ideas and principles. In particular, the author based on

environmental knowledge formulates a series of principles and paradigms: the principle of the priority of life, the principle of co-evolution, the principle of ecological optimum, the principle of constructive environmental selfishness, paradigm of sustainable development and new environmental paradigm.

Keywords: ecological deontology, ecological knowledge, global problems.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 141. 7: 17. 022. 1: 316. 4 (045)

М. О. Мегрелішвілі

Інститут вищої освіти НАПН України (Київ)

ВПЛИВ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ НА ДИНАМІКУ КОНСТРУКТИВНИХ І ДЕСТРУКТИВНИХ ПРОЦЕСІВ У СУСПІЛЬСТВІ

Досліджується вплив моральної свідомості на динаміку конструктивних і деструктивних процесів у періоди стабільності та в перехідні періоди розвитку суспільства. Розглядаються специфічні риси сучасності, що обумовлюють зменшення впливу моралі в суспільстві.

Ключові слова: мораль, наука, конструктивні процеси, деструктивні процеси, соціальні зміни, сім'я, релігія, індивідуалізм.

Постановка проблеми. Мораль, в усіх її аспектах та проявах, є однією з найбільш давніх тем, до якої в різні часи та в різноманітних культурах постійно звертались і намагались дати відповіді на гострі питання релігійні діячі, філософи та інші суспільствознавці, представники різних видів та жанрів мистецтва. Актуальність дослідження певних моральних проблем завжди зростає, коли виникають нові явища та тенденції в суспільному бутті, що потребують відповідної рефлексії та моральної оцінки. У суспільствах, що трансформуються, знаходження конструктивної відповіді на важкий та болісний процес зміни цінностей та норм стає життєвонеобхідним для подальшого розвитку таких суспільств. Неймовірна швидкість соціальних змін в останньому столітті, що спричинена бурхливим розвитком науки і техніки, та породжена цими змінами лавина проблем морально-етичного характеру не залишилась поза увагою сучасних дослідників. Це знайшло відображення не лише в палких дискусіях на конференціях, нових наукових монографіях, але і в появі таких дисциплін, як «Етика бізнесу», «Біоетика». Мораль, з одного боку, є складним феноменом, що постійно еволюціонує і відповідно потребує аналізу на теоретичному рівні, з іншого боку, на повсякденному рівні це – близький та зрозумілий всім феномен, оскільки кожна людина так чи інакше замислюється і намагається для себе вирішити, що є сенсом життя, що вважати добром і злом, що таке справедливість і т. ін.

На сьогоднішній день мораль разом із наукою та правом є тими формами суспільної свідомості, від конструктивного та узгодженого функціонування яких, без перебільшення, залежить подальше існування та розвиток людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними дослідниками моралі є: Е. Аггаці, З. Бауман, А. Гусейнов, С. Кримський, А. Макінтайр, Ю. Марков, А. Назаретян, Ю. Резнік, Л. Туроу, Ф. Фукуяма, А. Етціоні, Ю. Хабермас та ін. Вочевидь, найбільша увага фахівців прикута до проблеми взаємозв'язку різноманітних науково-технічних здобутків цивілізації з моральною відповідальністю за деструктивні зміни у суспільстві, природі людини та навколишньому середовищі, що є неочікуваними наслідками впровадження цих здобутків (Е. Аггаці, У. Бек, Г. Бехманн, В. Глазко, Г. Йонас, В. Лук'янець, Н. Моїсєєв, А. Назаретян, Р. В. Поттер, О. Соболев, П. Тищенко, Ф. Фукуяма, Ю. Хабермас, В. Чешко, Б. Юдін та ін.). Це проблема планетарного масштабу, вирішення якої (якщо це взагалі можливо) потребує спільних та узгоджених зусиль всього людства. Іншими важливими питаннями, що в більшому чи меншому ступені пов'язані з зазначеною проблемою, без вирішення яких марно розраховувати на її розв'язання, є такі: домінування в сучасних західних суспільствах індивідуалістичних цінностей, зокрема, цінності персонального успіху, споживацьких орієнтацій, їхнє нав'язування населенню через ЗМІ та стрімке поширення цих тенденцій на інші країни світу; нівелювання сімейних цінностей; невизначеність морального ідеалу; проблеми довіри та толерантності і т. ін. Всі ці питання в тому чи іншому контексті отримали певне висвітлення у працях З. Баумана, У. Бека, Е. Гідденса, А. Гусейнова, Ю. Резніка, Ф. Фукуями, Е. Тофлера, Л. Туроу, А. Етціоні та інших дослідників сучасності.

Мета дослідження. З'ясування впливу моральної свідомості на динаміку конструктивних і деструктивних процесів у сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємозв'язок конструктивного і